

LA LITERATURA CATALANA DE LA GUERRA DE SUCCESSIÓ

F. Xavier Vall i Solaz (Departament de Filologia Catalana de la UAB i Centre d'Història de la Ciència)

1. Introducció

Encara que el segle XVIII ha estat anomenat «de les Llums», sols ho va ser parcialment. D'altra banda, a l'Estat espanyol les concepcions il·lustrades es van introduir tard i poc plenament, de manera que va persistir força el barroc, amb diferents graus d'evolució, tot i que no hi manquen tampoc, a més de patrons populars, aspectes relacionables amb el classicisme, el rococó, el neoclassicisme, la Il·lustració i el romanticisme. Els quatre darrers moviments, però, segons la cronologia més restrictiva, són posteriors a la Guerra de Successió i, en cas de qualificar una obra de «classicista», caldria precisar en quin sentit i, en especial, si s'ajusta als models del *Grand Siècle*.

Òbviament, en aquest conflicte internacional, present en altres literatures, van coincidir les cultures dels diversos països participants. Convindria estudiar més, però, fins a quin punt, a pesar de les dificultats de la guerra i l'elitisme d'algunes manifestacions, es van relacionar. Cal destacar que va contribuir a un notable auge cultural el fet que l'arxiduc Carles, a més de visitar altres ciutats, establís la cort a Barcelona des de 1705 fins a esdevenir emperador, el 1711, i que hi restés un parell d'anys més Elisabet Cristina, amb qui s'havia casat el 1708. En canvi, les estades de Felip V a Catalunya, entre les quals destaca la del 24 de setembre de 1701 al 8 de abril de 1702, en què va efectuar el jurament reial i se'n va solemnitzar el casament amb Maria Lluïsa de Savoia, van ser més esporàdiques.

Seria simplista classificar taxativament els escriptors en «aguilots» i «botiflers», perquè a vegades canvien de partit i adopten aquestes posicions amb diversos matisos. Durant les distintes etapes de la conflagració i encara posteriorment, va proliferar, però, l'exaltació austriacista o borbònica, la qual va prendre sovint formes literàries. No obstant això, diverses obres transcendeixen el proselitisme a fi d'oferir una visió més complexa de les circumstàncies, manifestant a vegades malestar. Contrastant amb el tòpic de la *Decadència*, el progrés dels estudis ha evidenciat ja que tant la quantitat com la qualitat de la literatura catalana moderna superen exigües expectatives, si bé encara s'hauria d'investigar i analitzar més la incidència literària de la Guerra de Successió arreu dels Països Catalans.

2. Situació lingüística

El llatí, com han estudiat Àlex Coroleu i Maria Paredes, continuava essent una opció literària i els austriacistes feien servir també força el castellà, per bé que sense caure en la dura repressió borbònica del català. Anecdòticament, però significativa, es va creure necessari justificar que uns poemes atribuïts a l'unicorn del faristol del convent de Sant Domènec de Palma, que inspira altres poetes (com Albert Burguny), s'escriguessin en català perquè «solo usa del nativo y mallorquín idioma» «por no

haber salido jamás de Mallorca» (*Pindáricas flores que a la reina de ellas, la Virgen santísima del rosario, y a la flor del imperio, Carlos III..., consagra un balear ingenio*, el dominicà professor de la Universitat de Mallorca i preceptista Tomàs Barceló, segons l'atribució manuscrita d'un exemplar de la Biblioteca de Catalunya, en què es data el 1707, i Joaquim M. Bover). La dificultosa conjuntura política i sociolingüística s'accentuarà, però, amb la derrota (la cronologia varia segons les ciutats), encara que, segons han demostrat diversos treballs, el català perdurará amb considerable vitalitat, no sols col·loquialment.

3. La prosa

Com mostren ja algunes panoràmiques i diversos estudis monogràfics i edicions, abunden proclames, exhortacions, discursos, sermons, apologies, pamflets, al·legats, rèpliques, cròniques, relacions, gasetes, noticiaris, avisos, memòries, dietaris, epístoles, col·loquis... que testimonien les vicissituds històriques, a vegades en català.

Sobresurt el *Despertador de Catalunya per desterro de la ignorància, antídoto contra la malícia, foment a la paciència i remei a la pusil·lanimitat* (Barcelona: Rafel Figueró, 1713, «per manament» dels «deputats i oïdors de comptes»), que crida a la resistència tot i la pèrdua de suport internacional:

I puix en aquest Despertador teniu exemplars que vos inciten, prodigis [...] que vos alenten i lleis que vos intimen la defensa i priven la vostra entrega, no desprecieu tan il·lustres exemplars, tan patents prodigis i tan clares i precioses lleis perdent lo noble blasó que de vostra nació publica la fama [...]. No abandoneu vostre crèdit estant desunits en l'única ocasió que podeu immortalitzar vostra honra servint de nova admiració al món.

Escrits polítics del segle XVIII, vol. I, a cura de Joaquim Albareda, Barcelona: IUHJV; Vic: Emo, 1996, p. 192.

En la Junta de Braços del 6 de juliol, Emmanuel Ferrer i Ciges havia proclamat «acabe's la nació ab glòria», a fi que «quede desenganyada la vana presumpció dels ministres de Madrid que, abusant de les regles de la humanitat i la justícia, volen castigar per delictes a sa imaginada fantasia» la voluntat dels catalans (ibíd., p. 118).

El prosista més conegut d'aquell segle, Rafael d'Amat i de Cortada, baró de Maldà, pertany, però, a una família partidària dels Borbons i afavorida per ells, per bé que, considerant el castellà la llengua del «catastro», emprarà el català en el *Calaix de sastre* (iniciat ja el 1769).

4. El teatre

Moltes celebracions incorporaven multitud d'espectacles, entre els quals representacions que a vegades prenien caràcter força teatral, com s'ha estudiat. Així, el 3 de maig de 1701 un carro triomfal es convertia, reiteradament, en un cadafal per a escenificar, amb diverses tramoies, les lloances de les nimfes de Tortosa i dels continents al personatge de Felip V i, similarment, el 12 de novembre es va representar, davant el balcó del palau virregnal barceloní on eren aquest monarca i la seva muller, una peça epitalàmica en castellà escrita i interpretada per estudiants de retòrica de la Universitat Literària.

Segons han proposat Antoni Porta i Kenneth Brown, el 1703 a la torre de Bellesguard, propietat de Joan de Gualbes, al qual ja em referiré, es va conspirar a favor de l'austriacisme amb una *Loa*, d'Antoni Peguera i Aimeric, per a la *Comedia de los juegos olímpicos*, d'Agustín de Salazar Torres, i un *Poema armónico*, del mateix autor que la lloa, d'Antoni de Clariana i Gualbes i de Joan Antoni de Boixadors, comte de Savellà. Diverses peces castellanques d'aquest any o del següent es refereixen a la defecció de Pere II de Portugal del bàndol borbònic a fi de sumar-se a l'Aliança.

Amb llicència donada a Madrid el 1706, es va publicar el filipista *Quien bien tiene y mal escoge: Coloquio en la sublevación de Barcelona y Valencia*, en què el «gracioso» Mortero imagina que l'arxiduc fuig. Però, com qui ho va fer va ser Felip V, s'hi complau la *Comedia famosa del sitio de Barcelona y fuga del duque de Anjou* (1706), signada «Josep Ribes». François Suréda ha suggerit que podria tractar-se d'un pseudònim, basant-se en l'atribució, en el *Diario* de Josep Vicent Ortí, d'una obra teatral sobre el mateix tema representada a València «al licenciado Fàbregues», d'Oriola. La combinació de nom i cognom de la firma de l'obra és, però, freqüent. Francesc de Castellví, en les *Narraciones históricas*, es refereix, com a informador seu, a un Josep Ribas, també oriolà, que va ser secretari del comte de la Puebla. Virginia León l'ha identificat amb Josep Ribes i Fabregat, sobre el qual disposa de diverses dades, que ha tingut l'amabilitat de comunicar-me. De totes maneres, la forma del seu segon cognom que apareix en una de les fonts d'aquesta historiadora, *Anales de Cataluña*, de Feliu de la Penya, entre els eclesiàstics que van deixar el Regne de València a fi d'unir-se als austriacistes, és Fàbregas, coincidint amb la referida per Ortí, que va deixar un espai en blanc abans d'aquest mot, potser a fi d'afegir-hi el nom i el primer cognom.

El 31 d'octubre d'aquell any, amb motiu de l'entrada de l'esmentat Joan Antoni de Boixadors com a virrei de Mallorca, es va representar al Born pels col·legis de notaris i d'escriuans la *Coronación de nuestro católico monarca Carlos III: Celebrada en Viena* (1707), en què, com ha comentat Domingo Garcías Estelrich, se'n recrea l'entronització, després de demanar l'emperador el suport als electors i als ambaixadors. També el 1707, es va publicar a Girona *El embuste sin verdad y la verdad sin embuste, martillo de pertinaces y alientos de firmes: Comedia famosa en que se representa al vivo lo sucedido en España desde la muerte de Carlos II... hasta la deseada entrada de nuestro enamorado monarca Carlos III... en este catalónico Principado*, en la qual intervenen, com és freqüent, distingits personatges: l'arxiduc Carles, el duc d'Anjou, l'emperador Leopold, Lluís XIV, el cardenal Portocarrero...

Aquest mateix any, figura publicada a Madrid i «a costa de la Compañía de Butifleres de esta corte», por Antonio Bizarrón, editor de la *Gaceta de Madrid* i de pamflets filipistes, el burlesc *Teatro de culpa y pena en juicio particular de la monarquía de España: Dedicado al excelentísimo señor monsieur Francisco Ronquillo, corregidor, coronel, general, gabinete y más gabinete y presidente de Castilla*, obra que, signada pels «ingenios de monsieur don Fernando Matanza y monsieur don conde

de Ibangrande», ridiculitza els temors a les atrocitats dels austriacistes. Aquests, però, van fracassar en l'intent de recuperar Madrid i, perduda la batalla d'Almansa (1707), van anar cedint diverses ciutats de València, Aragó i el Principat («Quan el mal ve d'Almansa, / a tots alcança» va esdevenir un adagi popular, que titula un disc del grup Al Tall).

Abunden també els diàlegs, més dramàtics o menys, com *La más heroica defensa* (1713), col·loqui entre un soldat català, que empra només la seva llengua en un monòleg i una cançó, i un de castellà, que canvia de bàndol gràcies a la intervenció de la Justicia i la Verdad. La rica tradició al·legòrica, fomentada pels actes sacramentals, va mantenir una considerable presència en el teatre polític i es programaven també obres heroiques diverses susceptibles de prendre connotacions actuals.

L'establiment de l'arxiduc Carles a Barcelona va suposar un estímul cultural important, particularment per a la promoció de l'òpera, com il·lustren diversos estudis d'història de la música, i va atraure-hi els escenògrafs Galli Bibiena, per bé que Felip V va fomentar també el teatre i, específicament, el de caràcter musical. Malgrat la censura teatral borbònica, durant el regnat d'aquest monarca i dels seus successors, encara aflorarà el record de la guerra en alguna obra i proliferarà la sàtira social, a vegades amb al·lusions polítiques.

5. La poesia

També aquest gènere era un potent instrument propagandístic, a vegades amb acompanyament musical i sobretot mitjançant fulls volanders (com han estudiat Maria Teresa Picazo, Xavier Ibáñez, Ricard Blasco, Joana Escobedo, Kenneth Brown, Vicent de Melchor, Céline Gilard, José Rodríguez Sánchez de León, Albert Rossich, Pep Valsalobre, Mireia Campabadal, Nora Vela..., a més de les estimables aportacions de les històries de la literatura, particularment la de Jordi Rubió i Balaguer i la d'Antoni Comas, les referències de diversos estudis històrics i diverses audicions o enregistraments musicals).

5.1. Precedents

Francesc Vicent Garcia, el primer recull imprès de l'obra del qual es va editar el 1703, havia vaticinat que guiarien, «per nostra campanya, / les banderes reals d'Espanya / armades esquadres», versos que van ser considerats una predicció de la molt posterior Guerra dels Segadors en la introducció de *La famosa comedia de la entrada des marqués de los Vélez en Cataluña* (1641). S'ha adjudicat a l'escriptor més destacat de l'època d'aquella contesa, Francesc Fontanella, una dècima de 1700 en què es retreia que Felip V només era duc d'Anjou, però Albert Rossich n'ha refutat l'atribució. Entre altres arguments, no sols contrastaria amb la circumstància que Fontanella es va haver de refugiar al Rosselló a l'empara de la monarquia francesa, sinó que ho impedeix la data autèntica de defunció, delimitada ja per Anna Maria Torrent. Igual que les obres d'aquests autors van continuar essent un referent durant la Guerra de Successió, Albert Sánchez Piñol, en la novel·la històrica *Victus*, imagina que, en els

preliminars del setge de Barcelona, es llegeix el llibre d'emblemes *Ateneu de grandesa sobre eminències cultes* (1681), de Josep Romaguera, que es va sumar a l'austriacisme, encara que s'adaptarà al règim borbònic.

5.2. El conflicte successori i la revolta

Amb motiu de la mort de Carles II, es van publicar a Barcelona unes *Lágrimas amantes* (1701), compilades per Josep Rocabertí, professor de retòrica al col·legi jesuític de Cordelles, i unes *Nenias reales y lágrimas obsequiosas*, promogudes per l'Acadèmia dels Desconfiats (1701), ambdós llibres amb alguns poemes en català. La successió va fer témer ja una situació catastròfica, com il·lustren diverses poesies del ms. 2000/1 de la Biblioteca de Catalunya atribuïdes, qüestionadament, a Joan de Gualbes:

La mort de Carlos me dóna
moltas cosas que pensar:
y a nous borbolls veix entrar
a ma pàtria Barcelona;
lo que més pena me dóna
en mig de tan cruel fat
és vèurer falta[r] ll[e]altat
en alguns dels catalans:
y si no ajudan los san[t]s
ne temo gran disbarat.

Kenneth BROWN; Vicent de MELCHOR, *Vida i obra de Joan de Gualbes i Copons*, Barcelona: Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, p. 88.

A la construcció amb què es va ornar la porta de la Boqueria en ocasió de la visita del duc d'Anjou a Barcelona el 1701, hi havia, escrites en targes, una dotzena de quartetes, totes catalanes. Sis explicaven sengles quadres relatius a episodis històrics que simbolitzaven la fidelitat dels catalans, però, en una altra, s'advertia:

Tots, gran Felip, esperam
eixugar ab ta clemència,
les llàgrimes; Catalunya
anys ha plora ab justa queixa.

Devotos obsequiosos cultos y leales festivas aclamaciones con que celebró la excelentísima ciudad de Barcelona la gloriosa translación de Olaguer, su santo, y la regia venida de su católico monarca, Felipe IV en Aragón y V en Castilla, conde de Barcelona, y su feliz consorcio con... María Luisa, princesa de Saboya, s. d., p. 72.

Malgrat que proliferin els elogis d'aquest monarca, el malestar va anar aflorant, com evidencia *La injusta introducció del duc de Anjou*. Encara que en el full *Doctrina vigatana*, es recomanava, irònicament, no criticar el virrei, perquè la seva actuació estimulava la revolta, serà blasmat en

diversos poemes, alguns monogràfics: *Clamors de Barcelona al tirà govern de Velasco*; *Invectiva al político gobierno de don Francisco Velasco: Lírico lacónico poema*; *Letra de Velasco*; *Pronòstic a la navegació de Velasco i sos companys...* La *Cançó nova al feliç succés dels vigatans al declarar-se per Carlos III...* i *l'estada del Congost* celebra aquesta rebel·lió. En canvi, com ha estudiat Eduardo Pascual Ramos, un poema filipista en castellà mitifica la mort de Gabriel Berga, oïdor de la Reial Audiència de Mallorca, a mans dels austriacistes.

5.3. Carles III i els triomfs de la Gran Aliança

Com ha repetit la bibliografia, l'exaltació del pretendent dels Habsburg a Catalunya, bé sigui per la proclamació, l'adhesió, l'arribada o les primeres victòries, va inspirar, a vegades contrafent gèneres religiosos, diversos poemes, en bona part en català: *Notícies tenien los catalans de son llegítim rei*, amb la variant *Cançó nova de la alegria que han tinguda los catalans de la vinguda de nostre rei Carlos III*; *Lamentables veus ab les quals la fortuna, inconstant, publica a la desgràcia de Frància, aplaudint als triunfos de Carlos III*; *Memorables aplausos que, gustosa, la nació catalana dedica a son rei, Carlos III*; *Cançó nova: Viva Carlos III*; *Doctrina catalana d'un mestre i deixeble*, amb unes dècimes en català dedicades a unes festes en honor de l'arxiduc celebrades el 1705 a la parròquia de Santa Susanna del Mercadal, de Girona; *Goigs de Carlos III* (1705), que imiten els de la Mare de Déu del Roser; *Cobles a la desitjada vinguda de nostre rei i senyor Carlos III*; *Cobles bullicioses i verdaderes que canten los catalans alegrant-se ab la vinguda de son amat rei, Carlos III*; *Cant dels aucells quan arribaren los vaixells davant de Barcelona i desembarco de Carles III*, aprofitant la tonada de la famosa nadala homònima; *Norabona a l'Excel·lentíssima Ciutat de Barcelona per haver vingut en ella l'Augusto Senyor don Carlos III*; *Cantem alabances del rei... Carlos III, rei de la monarquia d'Espanya*; *Cobles en alabança de la conquesta de nostre rei don Carlos III*; *Romanç en assumpto que donaren a un poeta: Lo floc groc* [distintiu austriacista]: *Dirigit a Carlos III, als 24 d'octubre 1705*; *Ensenyança que dóna la província de Catalunya a tots los moradors del regne d'Espanya i províncies adjacents*; *Obsequiosas demostraciones con que el gremio de los plateros festeja a... Carlos III...: En su feliz entrada en... Barcelona el 7 de noviembre del año 1705*, amb els anagrames «SOL CAR. SAL, COR»; *A la exaltación de nuestro finísimo amante rey Carlos III*, amb una dècima en castellà i un tercet i quintets catalans; *Ejercicios poéticos a Carlos III y Cataluña*, també amb algun poema en català...

Es va agrair, a més, el suport aliat, com mostren, per exemple, les *Redondillas, con remates en títulos de comedias, en que defiende un curioso la majestad de su rey Carlos III... y el inascesible valor de los catalanes* (1705) i *Acentos de Mireno* [pseudònim pastoral encara recurrent, que ja havia fet servir, entre d'altres, Francesc Fontanella] *al llegar a Barcelona los primeros socorros de los altos aliados para este año de 1711: Expresados en redondillas que se rematan en títulos de comedia*.

Aquest artificiós recurs va fer fortuna, també en la literatura propagandística, com mostren, igualment, altres poemes, alguns estudiats per Pilar Escofet. Es va dedicar, específicament, un *Romance panegíric a la reina Anna d'Inglaterra... per haver deslliurat ab sa gran flota a tot lo Principat de Catalunya... de la tirana opressió de França, posant-lo a l'obediència de... Carlos III*.

Antoni Comas ja va remarcar l'especial interès del romanç *Còpia d'una carta escrita al Principat de Catalunya ab la qual li supliquen alguns que es troben en Castella i altres parts baix lo tirà govern de la França los deslliure de la esclavitud que pateixen, posant-los a la... obediència de... Carlos III*, perquè aquesta perspectiva nostàlgica, a més de justificar l'expansió hispànica, afavoreix un patètic elogi de Catalunya, amb referències històriques, i del projecte austriacista:

Tu que has dat lleis a l'Europa,
pues ta política rara
han seguit los estrangers,
servint-los de nord i pauta;
a tos comptes carinyosa,
lleal sempre a tos monarques,
que ni en amor ni en llealtat
ningú de l'orbe t'igualta;
insigne en prerrogatives
que no hi ha clima en Espanya
que no les envege, pues
has sabut sola alcançar-les.

Fullets Bonsoms (Biblioteca de Catalunya), 5705 i 5706, que en aquest passatge només presenten variants ortogràfiques.

Com s'ha ressaltat també, els nous triomfs austriacistes van inspirar abundants poesies, en alguna de les quals es va recórrer encara, per bé que a vegades de manera burlesca, a la rica tradició dels pronòstics, sovint invocant signes sobrenaturals (en particular, astronòmics): *Cançó ab la qual breument se relata lo siti de Barcelona del corrent any 1706*; *Cançó del felix succés que tingueren les armes del nostres rei Carlos III en lo siti de Barcelona i presa de Montjuïc*; *Primicol de les heroiques proeses catalanes en lo siti de Barcelona que posà lo duc d'Anjou i tot lo poder de França lo any 1706*; *Palinòdia gallhispana* [gal·lohispana, però jugant, com és freqüent, amb l'animal que simbolitza els francesos] *obligada cantar a impulsos del valor i fidelitat de la nació catalana: Romance curiós* (1706); *Goigs de la Puríssima Concepció de Maria Santíssima col·locada en la real columna que en lo Born de l'Excel·lentíssima Ciutat de Barcelona erigí la Catòlica Majestat de Carlos III...: Dia 20 de juny de 1706* (1706); *Profecies i documents que va donar un venerable ermità al duc d'Anjou al pèdrer-se este en lo bosc que se li féu en l'Excel·lentíssima ciutat de Barcelona lo any 1701: Dites profecies se acabaran de veure complertes... en est any de 1706*; *Lletres curioses de la bonaventura que digué una gitana a Carlos III quan partí de Viena a Espanya* i *La bonaventura que digué la gitana imaginària al duc d'Anjou al partir-se de París per lo regnat d'Espanya* (ambdues de 1707 i considerades de possible atribució a Gualbes per Kenneth Brown i Vicent de Melchor)...

Es mitifica, en especial, el virrei Georg von Hessen-Darmstadt, la mort del qual el 14 de setembre de 1705 a Montjuïc, ferit en combat, va inspirar nombroses elegies, estimulades per actes fúnebres, entre les quals jeroglífics i emblemes, alguns en català. Com remarcava ja «Elogios al Prince de Darm<e>st<r>ad[t], d[o]n Jorge Langrave d'Hàssia, Sereníssi[m] Senyor» (Universitat de Barcelona, ms. 213, f. 4r-7v), la seva absència serà compensada pel seu germà, que protagonitza *Elogis deguts al Sereníssim Senyor don Enric Landgrave d'Hàssia, príncep Darmstadt* (s. d. i Comas 1981: 49).

Entre altres referències a l'heroïcitat femenina, que, com han constatat diversos historiadors, adquireix relleu en el conflicte, la canta específicament el plec solt *Proeses que les barceloneses dones han ostentat en lo siti de l'any 1706*:

Estes la sang detenien
que els queia, qui a raig, qui a gotes;
aquelles tapaven nafres,
que són de la Fama boques.
Unes, del mig de les bales,
a sos patricios socorren;
altres prenien lo ferit
i a Barcelona el retornen. [...]
I, encara que elles trobassen
a ses companyeres mortes,
no per això desmaiaven,
antes apar que envidioses
de veure que havien dat
més que elles, com a lleones
al major perill se entraven,
causant envidia no poca
al mes valerós soldat,
al capità de més honra.

F. Bon. 569, 12727 ([Barcelona]: Bartomeu Giralt, s. a., i 12724, f. [1v]-[2v]), que en aquest passatge només difereixen en l'ortografia. L'edició del F. Bon. 5727, a més d'ometre la darrera lletra d'«envidioses», usa l'article determinat, en lloc del possessiu, davant de «companyeres».

L'autor voldria tenir la mà del «Gran Garcia», «el polit Fontanella» i el «Rector de Bellesguard», nom de ploma de Joan de Gualbes, «que este sigle gosa», «o la que vui se nos mostra per Miracle», referència que s'ha interpretat com una autoatribució, per bé que Albert Rossich ho considera poc provat, suggerint, però, que s'hi podria al·ludir Pau Miracle, continuador de la *Comèdia de Santa Bàrbara*, de Garcia, i abat de Santes Creus (a més, va ser professor de la Universitat de Tarragona i va morir el 1713, com ha estudiat Francisco A. Miquel) o un altre monjo d'aquest convent amb el mateix cognom, Bernardó de segon.

Es canta també específicament la victòria del 7 de setembre de 1706 en un altre setge de les tropes francoespanyoles, iniciat poc després de l'abandonament del de Barcelona, en els decasíl·labs apariats de la *Cançó nova sobre lo siti i batalla de Torín, capital de la Savoia (al to de La bella Lisarda* [musicada per Andrea Falconieri]), en què s'adverteix: «Deixau la porfia, gavatxs obstinats». Fins i tot,

s'imagina una *Lamentació i despedida del duc d'Anjou, rei d'Espanya fingit* (en facilitaria la datació una possible al·lusió a les *Profecies i documents*), en què, acomiadant-se també d'Aragó i Castella, manifesta la voluntat de dedicar-se a la vida contemplativa. La rebla una *Resposta i llicència*, en què es desitja que marxi de seguida, després de tornar el que ha robat.

Un romanç en català canta el triomf en la batalla d'Almenar del 26 i 27 de juliol de 1710, bo i planyent-se per la mort del comte de Nassau, i la victòria a Saragossa al més següent és recordada en la «Cançó contra los botiflers que se tragué de Castelló d'Empúries fins a Pau», en què se somnia la recuperació del Rosselló (Universitat de Barcelona, ms. 213, f. 13 i 25v-26v). Es replica una *letrilla* contra Guido von Starhemberg amb un romanç en castellà que recorda aquestes i altres victòries, destacant l'entrada a Madrid i contraposant el capteniment de les seves tropes als abusos de les castellanofranceses (ibíd., f. 19v-21v).

El romanç *Piadoso vaticinio a que motivan las moscas que se han visto en el sepulcro de san Narciso*, de Girona, actualitzant la llegenda medieval antifrancesa, que ja recordava el *Primicol*, adverteix que només piquen els filipistes. Daten el plec els penosos «diez años de riñas», l'abandonament de Madrid per Felip V i el repte a Vendôme i Noailles. El rector de Centenys recordava l'aparició d'aquests insectes en obrir el sepulcre el 5 de novembre de 1710, però la ciutat no resistiria el setge iniciat poc després, indefensa a causa de la fracassada ofensiva peninsular austriacista.

Una crida del duc de Noailles als catalans després de la caiguda de Girona el 14 de gener de 1711 és replicada per una «resposta», ambdues en català (Universitat de Barcelona, ms. 213, f. 14r-19r). Al maig d'aquell any, s'escriu una «Ritma burlesca i satírica que verdaderament desenganya els més obstinats botiflers, que ab proposicions sofístiques i fal·laces defensen lo partit del duc d'Anjou, negant la potència (contra la tomística filosofia) de Carlos III en la monarquia d'Espanya» (ibíd., 21v-25v).

5.4. L'aïllament i la derrota dels catalans

En *Dolorosos acentos de las tres afligidas Musas del barcelonés Parnaso con que el excelentísimo y fidelísimo consistorio de la Diputación de Cataluña acompañó las tristes y religiosas exequias de la cesárea majestad de Joseph primero, augustísimo emperador de Alemania, hermano de nuestro rey y señor Carlos III: Celebradas en el real y acostumbrado salón de San Jorge de dicha Diputación, día 13 de julio de 1711*, abunden els poemes en català. Encara que una dècima en aquesta llengua suggereix que la renúncia de Josep a la corona hispànica es va produir presentint «esta tragèdia mortal», una altra titulada «Expressa Catalunya ser la primera en lo sentiment de la mort del senyor Josep primer, ab reflexió a la pròpia divisa» podria ser, com ja va remarcar Antoni Comas, «maliciosa o profètica, o totes dues coses alhora», perquè aquesta defunció comportarà l'elecció de Carles com a emperador d'Alemanya i, de retruc, l'abandonament dels catalans.

Per boca d'Elisabet Cristina, una epístola en vers, *Carta que escribió la señora archiduquesa a su querido esposo don Carlos, archiduque de Austria*, en demanava el retorn i, un cop absent també ella, que havia estat molt lloada no merament com a consort, una *Carta que la afligida Barcelona, después de cuatro meses que gime oprimida de estrecho asedio, en los primeros días del mes de diciembre de 1713 escribe a la augusta emperatriz y reina, su señora, en este romance de arte menor*, per bé que li recordava, a més del deure dels governants d'escoltar els súbdits, que aquesta ciutat havia estat «el rico Ofir» i el «pensil» dels seus «arrullos» amb el rei (f. [2r]), l'associava a la Mare de Déu (amb una il·lustració de la Immaculada, el qualificatiu de «divina» i el tractament de «madre»), fins al punt d'haver d'esclarir la preeminència dels protectors sobrenaturals.

De totes maneres, d'acord amb una llarga tradició, són invocats sovint: *Cobles en honor de la gloriosa verge i màrtir santa Eulàlia* (1711); *Goigs de la miraculosa imatge de Nostra Senyora de la Pietat del portal de Mar* (1712); *Gozos del invictísimo mártir S. Jorge, abogado de la Deputación del excelentísimo y fidelísimo Principado de Cataluña* (1713); *Afectuosos clamors en los quals se implora lo socorro dels sants protectors de la ciutat de Barcelona per lo siti de l'any 1713*; *Anima Barcelona a sus hijos e implora el poderoso patrocinio de su ínclita patrona santa Eulalia al querer sacar su invencible bandera hallándose con tres brechas en agosto de 1714: En este romance de arte menor*; *Goigs del gloriós bisbe, màrtir i doctor S. Policarpo* (1714); *Goigs de Nostra Senyora de la Llibertat* (1714), que identifiquen una imatge de Maria de la capella d'en Marcús amb aquesta advocació...

Òbviament, els catalans van adquirir més protagonisme en trobar-se abandonats a la seva sort, encara si bé la situació era molt precària. En un poema adreçat als sis primers consellers nomenats el 30 de novembre de 1713 (destacats en els ecos: [Rafael] Casanova<s>, [Salvador] Feliu [de la Penya], [Ramon] Sans, [Francesc Antoni] Vidal, [Josep] Llaurador i [Jeroni] Ferrer), s'insten els tres darrers, però, implícitament, també els altres a fer «de l'honra cabal», a fi d'assolir «fama, justícia i honor» (Universitat de Barcelona, ms. 213, f. 55r). Més enllà del requeriment del poema, durant el jurament els consellers oïen la sentència d'excomunió, que els seria aplicada si no actuaven honestament. Destaca la cançó transmesa oralment consagrada a Francesc Macià i Ambert, Bac de Roda, que qualifica aquest militar austriacista, penjat a Vic el 2 de novembre de 1713, del «cavaller» «més noble de la Plana», bo i maleint els traïdors i subratllant, a fi de distanciar-se del gènere bandoleresc, que, lluny de ser un «lladre», va morir perquè «visqués tota la pàtria». També van esdevenir populars altres resistents, com Pere Joan Barceló, «Carrasclet».

L'autor de la «Resposta d'una carta qu[e] [e]s rebé de Viena en 1714», romanç que remunta al juliol el «pes» que es volen treure els catalans (probablement en al·lusió de l'inici del setge de Barcelona l'any anterior), tot i reconèixer el fred i les desercions cap a la borbònica Mataró, minimitza les penúries d'abastiment de Barcelona, es declara «català» «de tots quatre costats», renega dels pactes de les potències estrangeres (en particular, del tractat d'Utrecht), assegura que es batria amb els

llegendaris Gaiferos i Rotllà i manifesta les esperances en la Coronela, el marquès de Poal (Antoni Desvalls), Sebastià i Amador Dalmau, el coronel Francesc Rau i Ermengol Amill, «de la pàtria, redemptors» (Universitat de Barcelona, ms. 213, 73r-74v). En el plec *En elogio de la insigne y valerosa Coronela de la excelentísima ciudad de Barcelona y demás defensores de dicha plaza*, es comparen aquestes milícies amb Alcides, Mart, Pal·les i Argos, les dones a les Amazones i, prodigant altres correlats clàssics, es lloen també els oficials, el coronel (el conseller en cap), la Diputació, el «comandante general» (Antoni de Villarroel) i els altres generals.

Arran de la *Còpia d'una carta escrita per lo Il·lustre Marquès del Poal als Magnífics Senyors Priors, Cònsols, Proms dels Col·legis i Confraries de l'Excel·lentíssima Ciutat de Barcelona*, datada a Borredà el 3 d'agost de 1714, el romancet *Carta en resposta...*, que figura escrit pel «menor soldat» de la Coronela, apressa l'ajut ofert per Desvalls, perquè, tot i que «a penes / cosa entera hi ha», resisteixen, més èpicament que «el saguntins», arriscant la vida «per la pàtria i la llibertat» en les bretxes i fortins, ajudats fins i tot per nens «dant pólvora i bales» (f. 1r-2r). El setge, però, no es va trencar i abundaven les privacions, sobre les quals va ironitzar Gualbes en una dècima:

Penúria de carn tenim,
penúria de vi pasam,
tot és car quan envocam,
de oli, peix y foch patim;
gloriosas faltas sentim
per justa causa final,
gastam deu per un ral,
però ab ferma fe a porfía,
pasant per la Bocaria
nos ne anam a l'Hospital.

K. BROWN; V. de MELCHOR, *Vida i obra de J. de Gualbes*, p. 114.

El jurista Manuel Mas i Soldevila, autor de la *Relació del siti de Barcelona de l'any 1713-1714*, compendia l'isolament i la derrota de Catalunya en un desolat poema, amb el freqüent símil dels naips, utilitzat també en altres poesies polítiques de l'època:

Nostras antigas cartas, rubricadas
ab tanta sang, compradas ab la vida,
entenent que de Utrech en la partida
foren, si se entaularen, barrejadas,

Barcelona, per si, las ha entauladas,
a Déu y a la ventura reduhida;
arma son joc y luego se li envida
per un taür de flors que a Espanya ha dadas.

Lo resto, ab *tretse*, Barcelona llansa;
mes, com a un trist *catorse* que li cau,
son *rey* no acud per guerra ni per pau,

y, al taür, ab *espasas* acud Fransa.
Perd lo joc, perd quant té, perd la esperança,
que és lo que, de jugar sas armas, trau.

5.5. La postguerra

Alguns van abandonar el bàndol austriacista abans de la derrota, com possiblement va fer Carles Gassulla d'Ursino. Altres, com Josep Vicent Ortí, van poder manifestar el seu antic felipisme en entrar les tropes borbòniques. Evidentment, amb convicció o fingint, el vencedor serà aclamat i reverenciat per molts i presidiran els espais públics retrats o divises seus, com les estàtues i l'escut reial ressaltats en les «Coples de l'alameda» de València, editades per Joaquim Martí Mestre. De totes maneres, a vegades es retraurà el conflicte, com en una glossa amb motiu de la mort el 14 de febrer de 1714 de Maria Lluïsa de Savoia, en què es recorda que «son regnat fou turbulent / ab moltes alteracions» (editada amb el *Sermón fúnebre* predicat pel jesuïta Rafael Cassany a la Seu d'Urgell el 21 d'abril, juntament amb altres poemes, alguns de catalans).

El 1711 un presoner del castell de Peníscola, que, com ha suggerit Enric Querol, podria tractar-se de Pere Vicent Zabata o algun altre poeta relacionat amb Sant Mateu del Maestrat, escriu uns goigs i una oració paròdics en dues versions, una en contra del governador Sancho de Echevarría i una altra a favor, en la primera de les quals remarca:

En este temps tot són crits,
llantos, sospirs i afliccions,
pues no es veu sinó, a montons,
pobres, presos i afligits.

Ms. 3619 de la Biblioteca de Catalunya,
f. 135v, i Enric QUEROL, «Poetes i
militars al Maestrat i els Ports a la Guerra
de Successió», *Boletín de la Sociedad
Castellonense de Cultura*, núm. 87
(2011), p. 494-498.

S'han conservat manuscrits diversos poemes del «Rector de Garriguella», domer d'aquest poble i capellà del santuari del Corredor identificat amb Manuel Gibert per Josep Playà i del qual s'ha ocupat també Albert Rossich. Després d'uns nou anys de ser partidari de Carles III, veient-lo perdedor, havent estat fugitiu, i coneixent que «sia francès o alemany, / espanyol o portuguès», «rei / és aquell» que li pot fer «dany», ateses les circumstàncies i amb un punt d'ironia, manifesta en diversos poemes el penediment de l'austriacisme i es compromet a escriure «per desengany dels culpats». Per exemple, en aquestes dècimes adreçades al comte de Fiennes, comandant de Girona i el seu districte, assegura que mereix «ser perdonat» en lloc de fer-lo «posar pres», adduint:

Ni ganivet ni punyal,
ni pistoles ni escopeta
ha portat aquest poeta,
que fonc molt imperial;
però no fou deslleal,
com molt altres, en obrar,
perquè sols pogué pensar

en fer versos i cançons
perquè nines i minyons
se poguessen alegrar. [...]

En ma casa retirat,
procuraré solament
viure com un penitent
que, posat en la muntanya,
no sap si França o Espanya
són a llevant o a ponent.

Enrique Claudio GIRBAL, «Otro poeta catalán desconocido (Lo Rector de Garriguella)», *Revista de Gerona*, núm. [10]-11 ([octubre]-novembre 1887), p. 290-291; per a les informacions precedents, veg. la resta de poemes, *ibíd.*, p. 289-293 i 340-350 i el ms. 213 de la Universitat de Barcelona).

Plasmen la decepció popular el díptic «Carlos Tres i Felip Cinc / m'han deixat ab lo que tinc», que comenta la imatge d'un home nu, i la quarteta següent:

Els botiflers i maulets
bé nos feren la tirana:
uns, esquilant-nos del tot,
i altres, venent-nos la llana.

Constantí LLOMBART, *Los fills de la morta-viva: Apunts bibliogràfics pera la historia del renaixement literari llemosí*, València: Emili Pasqual, 1879, p. XXIV.

Ja no sols la producció i difusió d'escrits contraris al rei, sinó també el fet de posseir-ne o no delatar els que en tenien era perseguit, com il·lustra un edicte signat a Barcelona el 9 de maig de 1718 (*Don Francisco Pío de Saboya..., gobernador y capitán general de este ejército y Principado de Cataluña: Porque ha sido costumbre detestable de los enemigos del Rey ... y de los parciales de ellos ... formar y esparcir por Europa papeles inciertos e irreverentes a su real persona ... con el solo fin de inquietar y sublevar los ánimos de los vasallos*, que remet a un parell més, del 12 de març de 1716 i 13 de desembre de 1717). No mancarà, però, poesia austriacista en l'exili ni en la clandestinitat, com diverses poesies valencianes estudiades per Ricard Blasco, l'*Epopèya panegírica* (Nàpols, 1718), de Vicent Díaz de Sarralde, arran també de la Guerra Turca, i les «Reflexions d'Alberoni en les mars i terres de Sicília», en què s'imagina el penediment d'aquell influent cardenal desterrat el 1719, després de fracassar l'intent d'ocupació espanyola d'aquesta illa, poemes analitzats per Agustí Alcoberro. A més de satiritzar-se el nou règim, a vegades s'al·ludirà encara a la Guerra de Successió i les seves conseqüències.

Agustí Eura, en una dècima, havia simbolitzat la condolença celestial per les penúries dels catalans durant el darrer setge en la decapitació de l'estàtua de santa Eulàlia de la baixada de la Presó (actualment de la Llibreteria) a causa «d'una bomba la ruïna» (Agustí EURA, *Obra poètica i altres*

textos, a cura de Pep Valsalobre, Barcelona: Fundació Pere Coromines, 2002, p. 493-495), fet que, segons el *Diario del sitio y defensa de Barcelona (1713-1714)*, editat per Mireia Campabadal, València: Tres i Quatre, 2009, p. 466, es va produir el 26 de maig de 1714. En una altra, es plany:

Qui pensaria que no
fóra ma pretensió vana
dir la glòria catalana
en esta constel·lació,
quan se mira la nació
més esclava i ultrajada,
la més vilipendiada
que al món se puga trobar,
encara que açò ho apar
a la gent que és abovada?

Agustí EURA, *Obra poètica i altres textos*, p. 496.

Aquest escriptor, que entre 1729 i 1732 va ser prior del convent dels agustins, el qual va patir diverses demolicions perquè es trobava en l'àrea militar de la Ciutadella, en un poema en castellà sol·licitarà a Felip V, emparat en el caràcter religiós de la demanda, que no enderroqui, pel mateix motiu, la capella de la Pietat, advocació que relaciona amb la clemència que han de tenir els governants, si bé acceptant que almenys en compensi la pèrdua amb un nou temple (ibíd., p. 519-523). Com han estudiat Pep Valsalobre i Joan Gratacós, malgrat tot, esdevindrà predicador de la cort i bisbe d'Orense, tot i ser vetat, però, per a bisbats catalans.

Un altre clergue, Francesc Tagell o Tegell, en la *Relació sobre la mort de Climent XII i l'elecció de Benet XIV (1740)*, arran de la presència de les quatre barres a l'escut del nou papa, confiarà en la recuperació de les glòries catalanes (edició de Joan Mascaró, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1971, p. 163), evocades també en altres poemes.

6. La Il·lustració i el neoclassicisme menorquí

Una conseqüència de la Guerra de Successió va ser que, reconeixent-se en el Tractat d'Utrecht (1713), Menorca, després de patir també la contesa, esdevingués britànica fins al 1802, amb el parèntesi francès de la Guerra dels Set anys i el de la primera recuperació espanyola. Aquesta peculiar situació va afavorir una bona recepció de la Il·lustració i el neoclassicisme, que, entre altres obres, va produir la tragèdia *Lucrècia, o Roma lliure (1769)*, de Joan Ramis i Ramis. Ell mateix historia la Guerra de Successió i la pertinença a la Gran Bretanya en un manuscrit datat el 1787, signant-hi com a «asesor de la Comandancia General de la Isla», ja reconquerida pels espanyols:

Las disensiones que agitaron la Cataluña desde el principio del advenimiento de Felipe V al trono de España, habiéndose comunicado a todos los Estados de la Corona de Aragón, degeneraron muy presto en una sublevación abierta en favor del Archiduque Carlos, que se hallaba sostenido de las fuerzas de la Grande Alianza. Mallorca tomó partido por este príncipe, quien tuvo también uno en la isla de Menorca, quizá más por causa del gobernador español de entonces, que era poco agradable a los pueblos de esta isla, que por alguna afición que ellos tuviesen, ni a este príncipe ni a la Casa de Austria. [...] La Reina de Inglaterra, para dar a sus nuevos súbditos otras pruebas de su mucha benevolencia y para aficionarlos al Gobierno inglés, exigió que le enviasen diputados de esta isla, que fuesen personas

que entendiesen las leyes y bien instruidos en las costumbres y privilegios del país, a fin que juntamente con las memorias que había pedido a los gobernadores, su Consejo se hallase en estado de hacer un arreglo permanente y en todo conforme al espíritu del tratado, pues era su intención hacer florecer el comercio con el apoyo de las leyes y de la justicia, y que sus nuevos vasallos fuesen partícipes de todas la ventajas comunes a los otros súbditos de la Corona de la Gran Bretaña.

Juan Ramis y Ramis, *Resumen topográfico e histórico de Menorca*, a cura de José Gella Iturriaga, Madrid: Real Academia de la Historia, 1989, p. 54-68.

7. La Guerra de Successió en la literatura posterior

Igual que altres episodis històrics, aquesta conflagració ha estat molt recreada després per nombrosos escriptors, no sols catalans, com s'ha estudiat força. Per posar-ne només un exemple, l'escarni de l'austriacista Josep Moragues, el cap del qual va ser exposat en una gàbia al portal de Mar de Barcelona de 1715 a 1727, servirà de correlat de la situació política contemporània —particularment de la mutilació de l'Estatut durant la II República— en una de les *Decapitacions* (1934), de Joan Oliver, en què se cita un poema d'Àngel Guimerà sobre el mateix tema:

*Flecta'ls genolls y prega,
com fill, davant lo cap
del pros Josep Moragas,
lo nostre general.*
GUIMERÀ

Mort esclava!
Ocell engabiat
en gàbia secular. Ocell nostrat,
orb, eixalat,
vermell de sang i de vergonya.

No serem pas relapses!
L'atàvic escarment
ens servirà tostemps.

Ocell refet, canta, cínic, avui,
la llibertat decapitada.

1932

Pere QUART, *Obra poètica* (a cura d'Helena Mesalles), Barcelona: Proa, 1999, p. 27.

8. Conclusió

Caldria completar i aprofundir aquest panorama urgent (desenvolupat en un article centrat en el teatre i la poesia publicat en *Manuscrits*), si bé es deuen haver perdut, no sols per la fèrria censura, obres i documentació sobre escriptors i sobre l'organització propagandística. En tot cas, corrobora ja una considerable incidència de la Guerra de Successió en les lletres catalanes coetànies. El conflicte va servir d'inspiració, malgrat els impediments que comportava i les conseqüències de la derrota. D'altra banda, l'establiment de la cort reial de Carles III a Barcelona va ser un important incentiu cultural. En

consonància amb la conjuntura política, en la literatura catalana predominava l'austriacisme, que va persistir en l'exili i la clandestinitat, a pesar que es va procurar també l'adaptació al nou règim.

No sembla que el teatre en català es beneficiés directament de l'auge musical, escenogràfic i dramàtic de la cort de l'arxiduc ni del reformisme teatral borbònic, fet que contrasta amb l'estímul que va suposar per a Menorca el domini britànic. Malgrat que es va usar la llengua catalana en algun diàleg, no són en català les obres més pròpiament teatrals conegudes, entre les quals destaca la *Comedia famosa del sitio de Barcelona y fuga del duque de Anjou*. A més, tenen caràcter més aviat apologètic, encara que en peces en llengua catalana posteriors es troben més crítiques socials, a vegades específicament polítiques.

Més de mig segle després de la fi del conflicte, el 1769, Joan Ramis escriurà a la Menorca britànica la tragèdia neoclàssica *Lucrècia, o Roma lliure*, mentre que el borbònic baró de Maldà iniciarà el seu *Calaix de sastre*. Tot i la tendència a l'anonimat, a més de diversos preceptistes i prosistes, ressalten poetes com Josep Romaguera, Antoni Peguera, Joan Antoni de Boixadors, Joan de Gualbes, Tomàs Barceló, Miracle, Manuel Mas i Soldevila, Carles Gassulla d'Ursino, Josep Vicent Ortí, Pere Vicent Zabata, Manuel Gibert, Agustí Eura, Francesc Tagell o Tegell...

No manquen obres o passatges heroics, si bé no es té notícia de cap gran poema èpic d'aquest període en català. A més dels dirigents forans, particularment reis i nobles, es van cantar la revolta, sobretot la dels vigatans, la lluita col·lectiva (la femenina protagonitza les *Proeses que les barceloneses dones han ostentat en lo siti de l'any 1706*), les milícies de la Coronela i, especialment a la fi de la guerra, polítics o militars catalans (com com Bac de Roda, Rafael Casanova, Antoni de Villarroel, Antoni Desvalls, Sebastià i Amador Dalmau, el coronel Francesc Rau i Ermengol Amill).

El barroc va impregnar la mentalitat i l'estil de moltes obres, encara que es van adoptar sovint formes populars o popularitzants, sobretot en cerca de més difusió. Aquest afany divulgador va contribuir a la utilització del català, per bé que competia amb el castellà fins i tot en aquest ús i s'emprava també en obres de pretensions cultes. El caràcter propagandístic solia condicionar la literatura del moment, però s'hi troben reflexions subtils amb hàbil retòrica. La manipulació i la mitificació, que recorren a vegades a fenòmens sobrenaturals, tenien com a contrapunt la sàtira i el desengany, actitud típica del barroc, però actualitzada per les circumstàncies. Lògicament, la literatura posterior aprofundirà el conflicte amb més perspectiva, encara que llunyanament i d'acord amb els propis interessos.

NOTA

Per a més detalls, veg. el meu article «La guerra de Successió en el teatre i la poesia catalans de l'època», *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, núm. 33 (2015), p. 139-174. <http://revistes.uab.cat/manuscrits/article/view/v33-vall>. Se n'ha publicat una síntesi en la revista digital *UABDivulga*, en català (<http://www.uab.cat/web/detall-de-noticia-1345469002000.html?noticiaid=1345710356417>) i en castellà (<http://www.uab.cat/web/detalle-noticia-1345680342040.html?noticiaid=1345710356417>).